

odločilen dejavnik kulturnega uzaveščanja in narodnega razvoja sploh. Kot je to formuliral Prijatelj, velja po pol stoletja tudi za naš čas: naj bo »ogledalo naroda in obenem zanj reflektor, kažoč mu pot naprej in navzgor.«

Viktor Kudělka

ČSAV Brno

DELEŽ JÁNA KOLLÁRJA PRI JUŽNOSLOVANSKEM PRERODU

Med najpomembnejšimi ideološkimi pojavi v jezikovno literarnem prerodu Slovanov je bila tki. *slovanska ideja*, predstava o slovanski celoti in vzajemnosti, ki se je razvila iz spoznanja o jezikovni sorodnosti in isti rodovni pripadnosti. Slovanska miselnost je posebno izrazito stopila v ospredje v začetkih prerednega procesa, ko sta narodnostni pritisk in politična razdrobljenost dosegla najvišjo stopnjo. Za to obdobje politične šibkosti narodnoosvobodilnih gibanj in prtifevdalnega boja je bilo značilno poudarjanje idejne enotnosti Slovanov, podrejanje narodnih interesov skupnim slovanskim: slovanska zavest je krepila samozavest prerednih delavcev in hkrati pomagala premostiti takrat še ne docela realne okoliščine za oblikovanje novodobnih slovanskih narodov in za razvoj njihovih književnosti.

To slovansko občutenje predmarčne dobe je bilo dokaj celovito in najbolj razumljivo izraženo v delu Jana Kollárja, tako v njegovi pesnitvi *Slave hči* kot v njegovih teoretičnih in programskih spisih. Kollárjev program slovanske vzajemnosti, njegove predstave in misli o slovanstvu so se razširile v vse slovanske dežele in vzbudile tam odziv, ki je odgovarjal konkretni zgodovinski situaciji v teh deželah in stopnji njihove narodne zavesti. Posebno intenziven in dinamičen je bil odmev Kollárjevih idej na slovanskem jugu, kjer so se v procesu razvijajočega se kapitalizma bojevali za narodno samobitnost in obstoj tudi trije tedanji južnoslovanski narodi.

Gre torej za odnose in vplive, ki so se oblikovali v konkretnem zgodovinskem obdobju — približno v drugi četrtini 19. stoletja — torej v času, ko so romantične preredne ideje o enotnosti »*mnogonarodnega naroda slovanskega*« vplivale na to, da pobuda in primer drugega slovanskega naroda nista bila občutena kot nekaj tujega, ampak nasprotno kot nekaj rodovno bližnjega, skoraj lastnega. Sicer pa je to najbolj umevno povedal sam Kollár v slovečem izreku: »*Co slavského jest kdekoli, to jest naše.*«

1.

Med Slovence so se začele širiti Kollárjeve pesniške predstave o slovanstvu hkrati z njegovim programom o literarni vzajemnosti v tridesetih letih 19. stoletja. K njim so prodirale neposredno iz njegovih spisov, a tudi kot sesta-

vina ilirskega programa, katerega ideologi so v svojih prizadevanjih po literarni in pozneje tudi politični združitvi vseh južnih Slovanov izhajali iz Kollárjevih nazorov in so se večkrat sklicevali na njegovo slovansko avtoriteto.

Glede na geografsko in jezikovno razbitost posameznih slovenskih dežel, kar je vplivalo na dokajšnjo medsebojno izoliranost, Kollárjevega dela niso enako sprejeli na vsem slovenskem območju; drugačno usodo je doživelo na Kranjskem, posebno v Ljubljani, kulturno političnem središču tega predela, kjer je narodna zavest med pripadniki mlajše prerodne generacije na čelu s Prešernom in Čopom dosegla sorazmerno visoko stopnjo, drugačno v obrobnih predelih (na Štajerskem in Koroškem), kjer je še vedno prevladoval pokrajinski patriotizem kot posledica vsestranskega zaostanka v zgodovinskem razvoju in kjer je bilo slovensko prebivalstvo v manjšini, mnogo bolj izpostavljeno narodnostnemu in socialnemu pritisku utrjujoče se nemške buržoazije.

Tako na Štajerskem kot na Koroškem so Kollárjeve ideje doživele močan odziv predvsem v vrstah maloburžoaznega izobraženstva. Po svoji miselni orientaciji so ti kollárjevci pripadali bolj konservativnim slojem slovenske družbe. V nasprotju s Prešernom in njegovimi ljubljanskimi sodelavci svojega buditeljskega programa niso povezovali s socialnimi zahtevami ljudskih slojev in so se omejevali predvsem na ljudskovzgojne smotre v duhu domoljubnega konservativizma. Večina od njih se je seznanila s Kollárjevimi idejami že med študijem v Gradcu, kjer so bile takrat še vedno žive tradicije ilirskega kluba iz let 1826—1829.¹

Kaj je bil vzrok za tako prodoren odmev Kollárjevega dela med štajerskimi in koroškimi Slovenci? Zakaj je bilo tam deležno tako toplega sprejema in navdušenega soglasja, ki je bilo v takem nasprotju z ostro odklonitvijo pri Prešernu in njegovih ljubljanskih prijateljih? Kako to, da se nihče od štajerskih in koroških Kollárjevih privrženecv ni spotaknil ob njegovem pomanjkljivem poznavanju slovenske problematike, predvsem pa ob tem, kako postransko vlogo je pripisoval avtor spisa o slovanski vzajemnosti slovenskemu narodu v skupnosti Slovanov?

Odgovoriti na ta vprašanja pomeni pojasniti hkrati vzroke za prodor ilirske miselnosti med Slovence, obojna recepcija je imela namreč skupne izvore in pogoje. Propagiranje ilirizma na Štajerskem, pa tudi na Koroškem in v Gorici je bilo povezano s propagiranjem Kollárjevega dela; drug drugemu sta utirala pot.

Glavni vzrok za to dvodelno recepcijo je nedvomno bilo šibko in netrdno socialno politično stališče štajerskih in koroških buditeljev in iz tega izvirajoča nejasnost njihovega prerodnega programa. Ta prerodna inteligenca je bila sicer ljudstvu blizu tako po poreklu kot po poklicu, vendar je bila ta ljudskost popolnoma drugačne vrste kot Prešernova revolucionarna socialna ljudskost. Pri prerodnih prizadevanjih sta štajerske in koroške buditelje vodila iskreno zanimanje za ljudstvo, domoljubna vnema, da bi delovali za njegovo narodno zavest in kulturno prosvetni dvig; nikoli se niso izgubili v strogem cerkvenem rigorizmu, karšen je bil značilen za duhovščino na Kranjskem. A v nasprotju s Prešernom

¹ Prim. Fran Petré, *Poizkus ilirizma pri Slovencih*, Ljubljana 1939, str. 11—14. Velimir Deželić, *Ljudevit Gaj*, Zagreb 1910, str. 33 sl.

in njegovimi najbližjimi sodelavci niso imeli ljudskih slojev za aktiven dejavnik v narodno in socialno osvobodilnem spopadu. Zaradi te svoje idejne nejasnosti, brez trdnega zaupanja v revolucionarne in demokratične sile ljudskih slojev so se obračali k ilirskemu programu o južnoslovenski združitvi in Kollárjevimi idejami o veličini in moči enotnega slovnanstva kot k najbolj zanesljivi obrambi pred nevarnostjo germanizacije. Potrebo po tem, da bi občutek narodne šibkosti premagali z zavestjo o slovanski enotnosti, so ti buditelji občutili toliko bolj, ker so v primerjavi s Kranjsko, kjer je narodna zavest dosegala sorazmerno visoko stopnjo, predstavljali Slovenci na Štajerskem in Koroškem manjšino; bili so zato dvakratno izpostavljeni pritisku naraščajočega nemškega nacionalizma, ki je tukaj spremljal razvoj kapitalistične proizvodnje in ustvarjanje buržoaznih odnosov. S tem si je mogoče tudi pojasniti, zakaj se je pri teh Slovencih iz celotnega Kollárjevega dela uveljavljala predvsem njegova protinemška usmerjenost. Prevzeti od sijajnih perspektiv, kakršne sta jim ponujala Kollárjevo delo in ilirski program, so štajerski in koroški buditelji priznavali misel o slovanski in južnoslovenski enotnosti, ne da bi se bili pri tem — v nasprotju s Prešernom — znali zavedati usodnih posledic obojne koncepcije za nadaljno usodo slovenskega naroda. Niso zaznali v ilirskem programu očitnega prizadevanja hrvatske buržoazije po hegemoniji nad drugimi južnoslovenskimi narodi niti nevarnosti, ki je izhajala iz Kollárjeve koncepcije slovanske vzajemnosti za narodno eksistenco Slovencev.

Kljub temu je tu delovalo Kollárjevo delo — podobno kot ilirizem — tudi s svojimi pozitivnimi stranmi: v okolju, ki je razvojno zaostajalo in je bilo narodno le malo zavedno, je krepilo domoljubno miselnost, s protinemško ostrino svoje ideologije pa je pomagalo kljubovati nevarnosti germanizacije. Po njegovi zaslugi so bili ustvarjeni tudi konkretni pogoji za kasnejšo državno združitve vseh južnoslovenskih narodov, čeprav je do nje prišlo na popolnoma drugačnih osnovah, kot pa so si to predstavljali in si zanje prizadevali ideologi ilirskega gibanja obenem s Kollárjem. Ta zgodovinsko pozitivni prispevek ilirizma in kollarizma za Slovence na Štajerskem in Koroškem pa je najbolje doumel že sam Prešeren. V enem svojih pisem Vrazu je priznal (kljub vsem pomislekom, s katerimi je sprejemal njegov ilirsko-kollárjevski prerodni program), da je tudi v marsičem problematično prizadevanje štajerskih in koroških rodoljubov boljše kot popolna apatija do vsega narodnega in domoljubnega.²

Kollárjeva zgodovinska vloga v jezikovnem in literarnem prerodu Slovencev je bila mnogo manjša kot pri drugih južnih Slovanih. Kollárjeva vseslovenska ideja je prišla v slovenskem okolju v razpor z osnovnimi razvojnimi tendencami slovenske družbe in narodnostnim prizadevanjem njenih najbolj naprednih predstavnikov tako v prvotni obliki, ko je računala na slovansko vzajemnost samo na kulturnem področju, kot v spolitizirani obliki, ki jo je dobila, kakor hitro je postala sestavni del ideološkega orožja ilirizma. To je bil nedvomno glavni in odločilni razlog, da je jedro slovenskih prerodnih delavcev s Prešernom in Čopom na čelu zavzelo do Kollárjevega nauka zelo kritično stališče, čeprav je ta nauk kot celota vseboval vrsto momentov in sestavin, ki bi bili mogli pozi-

² Prim. France Kidrič, *Prešeren I*, Ljubljana 1936, str. 321. Prim. tudi Kidričevo študijo *Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852*, v knjigi *Slovenská vzajemnost 1836—1936*, Praha 1938, str. 126—145.

tivno delovati tako na kulturni kot na politični razvoj Slovencev. Temu se je pridružilo še Kollárjevo pomanjkljivo poznavanje sodobne slovenske problematike kot sploh površne, večinoma iz druge roke prevzete informacije o slovenskih zadevah; o tem pričajo Kollárjevo pesniško delo in njegovi teoretični spisi.

Tudi na področju pesniškega ustvarjanja ni mogoče govoriti o Kollárjevem vplivu v tolikšni meri, kot je to skušalo dokazati starejše raziskovanje.³ Če je v zgodnjih Vrazovih pesmih, pisanih v slovenščini, Kollárjev vpliv docela jasen in večkrat meji že na epigonstvo, pa v Prešernovem ustvarjanju Kollárjeva poetika ni zapustila globljih sledov. To je bilo popolnoma razumljivo za pesnika, idejno in umetniško usmerjenega k ciljem, ki so s svojo širokopoteznostjo presegli Kollárjev program slovanske vzajemnosti in ki jih Kollár ni mogel doumeti: k ustvarjanju umetniško doživete in artistično dognane poezije v duhu takratne evropske romantike, poezije, notranje sorodne Puškinovemu, Mickiewiczevemu ali Máčovemu pesniškemu delu, poezije, ki ne bi podrejala niti svoje narodne niti individualne samosvojesti splošnejšemu slovanstvu — in ki je ravno s svojim izrazito slovenskim narodnim značajem mogla častno vztrajati v sodobni svetovni literarni kulturi.

Kollárjeva ideja o vseslovanski kulturni enotnosti se je torej morala umakniti realnim potrebam slovenskega narodnega gibanja in slovenske literature. Čeprav zanimanje za Kollárjevo delo med Slovenci ni prenehalo niti po njegovi smrti — osredotočilo pa se je značilno na njegove najbolj problematične sestavine — sta šla lastni prerodni proces in razvoj poezije pri Slovencih v popolnoma drugačno smer, kot jo je nakazovala Kollárjeva koncepcija slovanske vzajemnosti in iz nje izvirajoča Slave hči, v marsičem je bila ta smer celo naravnost nasprotna njenemu duhu.⁴

2.

Podobno kot pri Slovencih tudi Kollárjev vpliv na Srbe ni bil enoten, ampak se je že prav od začetka izoblikoval v nekaj območjih, v katerih so se ekonomsko-socialne, politične in kulturne razmere znatno razlikovale. Kollárjev prihod v Pešto (v jeseni leta 1819) je našel Srbe v taki zgodovinski situaciji, ko je zaradi neugodnih pogojev precejšnjega zgodovinskega razvoja bilo njihovo narodno politično in kulturno življenje še vedno razdeljeno na nekaj predelov, od katerih je razen tega vsak pripadal drugi sferi političnega in državnega vpliva. Zato je imel vsak predel v znatni meri tudi lastno prerodno problematiko, lastne nujne potrebe in naloge. Drugačne probleme in naloge so imeli Srbi v osvobojeni kneževini, kjer se je bilo po dveh protiturških uporih (1804, 1815) še vedno treba boriti za popolno državno neodvisnost, pozneje, med izmenično vlado dinastije Karađorđević in Obrenovićev, pa spet za možnost notranje državljanske svobode; pred drugačnimi nalogami in problemi so stali Srbi na Ogrskem, izpo-

³ Prim. posebno najnovejši študiji Janka Kosa, ki spravljata starejše vplivološke razlage na pravo mero: *Prešernov pesniški razvoj*, Ljubljana 1966. *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana 1970, posebno poglavje *Prešeren in slovanska romantika*.

⁴ Prim. Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1957, posebno poglavje *Slovenski narod v buržoazno demokratični revoluciji*, str. 178-227. Prim. tudi Boris Zihertl, *France Prešeren, pesnik i mislilac*, Beograd 1950, str. 40 sl. Prim. D. S. Djordjević, *Kolar i srpska književnost*, v knjigi *Jan Kollár 1793—1852*, Dunaj 1893, str. 263—267. Krešimir Georgijević, *Kollárova ideja slovanske uzajemnosti kod Hrvata i Srba*, v knjigi *Slovanska vzajemnost 1836—1936*, Praha 1938, str. 63—95.

stavljeni nevarnosti avstrijskega državnega centralizma in poskusom germanizacije in madžarizacije; drugačna je bila problematika Srbov v Črni gori, in končno — spet posebna situacija srbske manjšine v Dalmaciji, katere svobodni narodnostni razvoj je podobno kot pri dalmatinskih Hrvatih neprestano ogrožal italijanski živelj, čeprav je bil številčno mnogo šibkejši.

Med posameznimi srbskimi predeli pa se v nasprotju s Slovenci ni kazal medsebojni antagonizem v prerodnem delovanju. Čeprav so se posamezni deli srbske družbe ukvarjali predvsem s svojimi najožjimi problemi, vendar se niso nikoli prenehali zavedati narodne celote, srbske narodne enotnosti; ta možnost je posebno po letu 1815 postajala vedno bolj realna. V interesu te prihodnje narodne enotnosti vseh Srbov so posamezni predeli sodelovali.⁵

V obdobju preroda je tudi med Srbi prihajalo ne samo do številnih nazorskih nesoglasij in razporov, ampak tudi do odkritih ideoloških spopadov, toda ti niso bili (kot pri Slovencih) motivirani z različno teritorialno pripadnostjo. Izhajali so bolj iz različnega pojmovanja prerodnega delovanja, njegovega družbenega smisla in smotra. Kljub na videz izključno filološko učenjaškemu značaju so imeli globlji družbeno razredni smisel, kar pa je sicer pokazal njihov zaključek v dogodkih revolucijskih let 1848—1849.

Te vrste je bil predvsem osrednji kulturno politični konflikt časa: dolgoletni boj za uveljavitev enotnega knjižnega jezika na osnovi ljudske štokavščine — boj med Vukom Stefanovičem Karadžićem in mnogoterimi nasprotniki njegovih jezikovno literarnih reform. Vukov boj za uveljavitev ljudske štokavščine kot knjižnega jezika in ljudskega slovstva kot temelja nove srbske književnosti se je zmagovito končal sredi stoletja in je pomenil v svojih posledicah tudi jezikovno-literarno zблиževanje Srbov in Hrvatov.

Neposredno je Kollár vplival predvsem na ogrske Srbe, ki so tudi po zmagovitem koncu drugega protiturškega upora in po nastanku srbske kneževine predstavljali kulturno najbolj dozorelo in narodno najbolj zavedno sestavino narodne družbe. Kollárjev vpliv na Srbe na Ogrskem so omogočili že njegovi pogosti osebni stiki s pomembnimi srbskimi buditelji (T. Pavlovičem, P. Stamatovičem, J. Pacićem idr.), svoj delež je imela tudi korespondenca z drugimi pomembnejšimi Srbi tega časa (z Vukom, Mušickim idr.). Vrsto let je Kollár vzdrževal živahne stike s srbsko študentovsko mladino v Pešti, enem izmed glavnih središč prerodnega delovanja Srbov v tem času (poleg Novega Sada in Sremskih Karlovcev). Ti Kollárjevi osebni in pismeni stiki z ogrskimi Srbi so trajali celih trideset let njegovega bivanja v Pešti, vse do Kollárjevega odhoda na dunajsko univerzo v začetku leta 1849.

Odnosi Jana Kollárja do srbskega preroda so bili torej dokaj mnogostranski in so v marsikaterem pogledu bili zanj tudi spodbudni. Bili so osebni in pismeni, neposredni in knjižni, ideološki in umetniški. Mogoče je celo reči, da je Kollár med vsemi južnimi Slovani kazal največ zanimanja in razumevanja za Srbe, v katerih je videl pristne predstavnike južnoslovanskega rodu, ki je po njegovem mnenju ohranil starodavne slovanske poteze v čisti in nedotaknjeni obliki. Kljub

⁵ Prim. drugi del op. 41

temu pa Kollárjev vpliv na narodno in socialnoosvobodilni boj Srbov in njihovo literarno ustvarjanje ni segal tako daleč kot v hrvaškem prerodu, na katerega je Kollár vplival najbolj prodorno in najbolj vsestransko.

Kot je bilo že rečeno, so se tikali ti stiki predvsem ogrskih Srbov. Nasprotno pa je tisti del srbskega narodnega občestva, katerega usoda je bila povezana s samostojno srbsko kneževino, kazal za Kollárjevo pesniško delo in njegov program slovanske literarne vzajemnosti le neznatno zanimanje. Glede na celotno situacijo v osvobojeni Srbiji, glede na nujne družbene potrebe, probleme in naloge, ki so izhajale iz eksistence mlade samostojne države, pri Srbih iz kneževine ni bilo niti dovolj zgodovinskih in življenjskih pogojev za recepcijo Kollárjevega dela.

Tistim redkim buditeljem po rodu iz Obrenovićeve Srbije, ki so kakor S. S. Miletić, Lj. P. Nenadović, J. Ilić bili v začetku svojega razvoja pod Kollárjevim vplivom, bodisi neposrednim ali po posredništvu Ljudevite Štura, je služila Kollárjeva koncepcija slovanske vzajemnosti samo za nazorsko izhodišče, za ideološko osnovo, s katere so prej ali slej prispeli k izkristalizirano srbskemu nacionalizmu.⁶ In čeprav Srbi niti pozneje niso nikoli povsem opustili slovanske orientacije, kot priča Kollárjev vpliv na začetke srbske Omladine v drugi polovici štiridesetih let 19. stoletja (primerjaj posebno omladinski zbornik *Slavjanka*, izdan 1847. leta v Budimu in prežet z duhom kollárjevskega vseslovanstva), se je ta vedno bolj podrejela čisto nacionalnemu, srbskemu programu. Kollárjevo pojmovanje slovanskega vprašanja pa je tudi za ogrske Srbe postajalo vse manj realno in možno, čim bolj se je težišče srbskega narodnega življenja in kulturnega dogajanja premikalo v samostojno kneževino.

3.

Najprodorneje je vplival Kollár na *hrvaški* prerod, posebno v obdobju ilirizma. Kljub temu pa je bila neupravičena trditev, češ da sta bila Kollár in Šafařík naravnost iniciatorja in prava ideologa ilirskega gibanja — trditev je izhajala v glavnem iz vrst nasprotnikov hrvaških ilircev in je precenjevala Kollárjev in Šafaříkov delež.⁷ Če je Jernej Kopitar, najradikalnejši od nasprotnikov ilirizma med južnimi Slovani, navajal ravno Kollárja na prvem mestu med »magistri« Gajevega »krivoverskega« nauka, ni bil pravičen niti Kollárju niti ilirizmu.⁸ Zgodovinske korenine ilirskega gibanja kot prizadevanja po kulturni in politični združitvi vseh Hrvatov in drugih južnih Slovanov segajo namreč daleč v preteklost. Razvoj teh združevalnih tendenc, ki so v raznih družbenopolitičnih razmerah in glede na konkretno zgodovinsko situacijo dobivale različen smisel in funkcijo, je na slovanskem jugu mogoče zasledovati že od slovensko-hrvaške

⁶ Prim. Jovan Škerlić, *Omladina i njena književnost (1848—1871)*, Izučavanja o nacionalnom romantizmu kod Srba, Beograd 1925², str. 3 sl., 139 sl., 349 sl., 357 sl. Prim. tudi Škerlićev spis *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1953³, str. 194 sl., 282 sl., 204 sl.

⁷ Prizadevanje, povečati Kollárjev delež in pripisati mu naravnost vlogo iniciatorja celotnega gibanja je značilna poteza tudi najstarejših del, ki se ukvarjajo s Kollárjevo udeležbo v ilirskem gibanju. Tako enostransko vrednotenje srečamo ne samo pri Kulakovskem, Surminu ali Šrepelu, ampak tudi pri čeških avtorjih. Prim. npr. Václav Burian, *Příspěvek k česko-ilyrským stykům*, Čas. Musea král. čes. 93 (1919), str. 65 sl.

⁸ Prim. Kopitarjevo korespondenco z Ig. Kristijanovićem, zagovornikom kajkavskega jezika in literature, v Kukuljevičevem Arhivu za povjesnicu jugoslavensku 12 (1875). Prim. še Kopitarjev latinski spis *Hesychi glossographi discipulus et epiglossistes russus* iz leta 1839.

reformacije. Tudi sam zaključek ilirizma; njegovi konkretni rezultati so zgovorno dokazovali, da glavni in odločilni dejavniki pri nastanku in formiranju celotnega gibanja niso bili tuji vplivi in impulzi, ampak domača tradicija in družbene razmere — to, kar je pripravil poprejšnji razvoj in kar je bilo v skladu s potrebami narodno in socialno osvobodilnega boja ljudskih množic.⁹ Od prvotnih Gajevih načrtov, ki so bili preveč širokopotezni in v marsičem romantično nerealni, celo iluzorni, je prišel ilirizem končno samo do kulturne in politične združitve vseh Hrvatov, k jezikovno literarnemu zbliževanju s Srbi in v pravopisu s Slovenci.

Kollárjevih zaslug za razvoj ilirizma seveda ni mogoče zanikati. Kljub nesorazmerju med programom in njegovo realizacijo je ostal ilirizem najbolj konkreten rezultat vplivanja Kollárjevih idej na slovanskem jugu.¹⁰ Kollár je stal prav na njegovih začetkih. Osebni stiki z Gajem, ki je dal največ pobud za nastanek celotnega gibanja in mu je pozneje stal na čelu, so šli v trideseta leta, ko je Gaj končaval v Pešti svoj študij. S svojimi nazori in svojim delom je Kollár krepil v njem slovansko zavest in odločitev, da bo deloval na polju slovanske vzajemnosti. Če pa so pripisovali Kollárju tolikšne zasluge, češ da se je šele pod njegovim vplivom Gaj narodno in slovansko ozavestil, to ni ustrezalo resničnosti. Gajevo domoljubje in slovanstvo je raslo iz domačih virov in se je oblikovalo še pred prihodom v Pešto v rodni Krapini, pozneje v Karlovcu, predvsem pa v Gradcu, kjer so na študentovstvo vplivale tudi tradicije Ilirskega kluba.

Gajev načrt za reformo hrvatskega pravopisa (1830)¹¹, ki je nastal po češkem vzoru, a očitno še brez Kollárjeve iniciative, in njegovi nadaljnji načrti so ustrezali Kollárjevi koncepciji slovanske vzajemnosti in zato ni bilo mogoče, da ne bi bili zbudili Kollárjevega zanimanja in soglasja. Po drugi strani pa je spet Kollárjev nauk primerno podprl in upravičil ilirski program najprej o hrvatski, pozneje pa o južnoslovanski združitvi. Najdejo pa se tudi dokazi, da so si ilirski ideologi Kollárjeve nazore prilagodili, da so jih predelovali po svojih konkretnih potrebah in zamislih, včasih dovolj svojevoljno in neizbirčno. Tudi v takih primerih je Kollár upošteval početje ilircev in je pod njihovim vplivom v svoji formulaciji slovanske literarne vzajemnosti tudi zamenjal prvotno označitev Srb, srbski z Ilir, ilirski. V tem smislu je mogoče torej govoriti o medsebojnem recipročnem vplivanju Kollárja in ilirizma.¹²

Ko pa je v nadaljnjem razvoju začel začetni jezikovno literarni program preraščati v bolj ali manj političen program, se je s tem hkrati oddaljeval od prvotnega Kollárjevega pojmovanja. Ražen tega pa se je tudi Gajev osebni odnos do nekdanjega učitelja in zaščitnika postopoma ohlajal, dokler ni končno nastal sloveč izrek: »Kollár je kot pesnik velik, kot zgodovinar majhen, a kot politik

⁹ Prim. Rudolf Bičanić, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952, posebno poglavje *Ilirski pokret i kapitalizam*, str. 127—140.

¹⁰ Prim. Karol Rosenbaum, *Ideoví charakter Kollárových rozpráv o slovanskóej vzajemnosti*, v knjigi Ján Kollár, *O literárnej vzajemnosti*, Bratislava 1954, str. 105. Prim. tudi Fran. Wollman, *Slovanství v jazykově literárním obrození Slovanů*, Praha 1958, posebno poglavje *Ilyrismus*, 190—203.

¹¹ Prim. Ljudevit Gaj, *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisa*, Budim 1830. Ponatisnjeno v zborniku *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporeda (1790—1832)*, Zagreb, Gradja za povijest književnosti hrvatske 12 (1932), str. 221—235.

¹² Prim. Julius Heidenreich, *Kollár a »nářečí ilyrské«*, v knjigi *Slovanská vzajemnost 1836—1936*, Praha 1938, 96—125.

še manjši.«¹³ Spolitiziranost ilirskega gibanja v njegovem poznejšem razvoju, ki je povzročil predvsem močan madžarski pritisk, kot tudi dejstvo, da je približno v istem času sprejemala večina zagrebških ilircev — z izjemo taktizirajočega Gaja in načelnega nasprotnika Vebra-Tkalčevića — z odobravanjem Štúrovo¹⁴ odcepitev, sta bila pravzaprav že usmerjena proti smislu Kollárjeve ideje. Misli o slovanski vzajemnosti, kot jo je pojmoval Kollár, pa je ostal najbolj zvest Stanko Vraz, čeprav se je tudi on po nekakem omahovanju končno sprijaznil z zgodovinsko upravičenim korakom Slovakov. Edini med vodilnimi predstavniki ilirizma, ki pa ni bil hrvatskega rodu, se je pridružil Kollárju za trajno in brez pridržkov.

Če raziskujemo vpliv Jana Kollárja na slovanski jug s stališča literarnega procesa v posameznih južnoslovanskih književnostih, se srečujemo s takimi različnimi stopnjami, s kakršnimi so Slovenci, Srbi in Hrvati sprejemali idejne sestavine Kollárjevega nauka. Najmanj opazen je Kollárjev vpliv v slovenski poeziji; v srbski je že očitnejši, sorazmerno najbolj pa se je pokazal v poeziji hrvatskih ilircev. Ni pa mogoče reči, da bi bil v kateri od teh narodnih književnosti Kollár privlačen in sugestiven vzor, če mislimo (z izjemo Stanka Vraza) predvsem na pesniško ustvarjanje njihovih glavnih predstavnikov, ki je umetniško najčistejše in najpristnejše vsebovalo vse, kar je posameznim južnoslovanskim književnostim prinašal družbeni razvoj, posebno potreba po narodno in socialno-osvobodilnem boju. Kollár ni globlje vplival ne na Prešerna ne na Njegoša in Radičevića, prav tako tudi ne na Ivana Mažuranića.¹⁵ Glede na osnovne razvojne tendence, ki so določale prerodni literarni proces tako pri Srbih in Hrvatih kot pri Slovencih, Kollárjevo delo s svojimi značilnostmi ni imelo niti globljih možnosti za tak vpliv. Kljub tem ali onim narodnim in individualnim razlikam in kljub davku, ki so ga plačali starejšim klasicističnim tradicijam, je namreč raslo pesniško delo vseh teh južnoslovanskih avtorjev iz intimnega sožitja z domačim slovstvom, nanje ga je vezala ne samo miselna vsebina, ampak tudi podoba in izraz. Za vse omenjene pesnike je nadalje značilno, da jim je največja opora v prizadevanju po osebnem pesniškem slogu bila prav ljudska pesem in da so šele z naslonitvijo nanjo praviloma dosegali ustvarjalni uspeh. Zato je bilo razumljivo, zakaj Kollárjeva poetika, ki je nihala med klasicističnim in romantičnim pojmovanjem poezije in je poskušala obe sestavini uskladiti (ne da bi bila sama črpala iz prerodnih virov ljudske pesmi), ni mogla pri nobenem od njih zapustiti globljih sledov. Vsi ti pesniki so bili vsak po svoje idejno in umetniško usmerjeni k ciljem, ki so presegali Kollárjev program slovanske literarne vzajemnosti. In čeprav se je pri vsem prizadevanju za narodno individualnost oglašala v njihovih delih tudi misel na višjo južnoslovansko zvezo — najbolj

¹³ V pismu z Dunaja D. Rakovcu. Natisnjeno v knjigi *Gradja za povijest književnosti hrvatske* 3 (1901), str. 254. Pismo je z dne 30. 7. 1837. Georgijević v svoji študiji (na str. 80) napačno navaja, da gre za pismo Babukiću.

¹⁴ Prim. Karel Paul, *Štúrovo schizma a Gajeva myšlenka národního sjednocení jihoslovanského*. Čas. Muzea král. česk. 96 (1922), str. 247 sl.

¹⁵ Prim. Francé Kidrič, *Prešeren I*, posebno str. 377 sl. Miodrag Popović, *Jedna pesma i jedna epoha*, Beograd 1954, posebno 73—113. Antun Barac, *Mažuranić*, Zagreb 1945. Anton Slodnjak, *Slovenska romantična poezija (1830—1848) v odnosu do slovanskih in neslovanskih literatur*, Slavistična revija 11 (1958) 1—18.

zvzišeno v Mažuraničevem epu *Smrt Smail age Čengića* — je ta izvirala iz drugih, ne Kollárjevih virov.¹⁶

Tako je tudi na slovanskem jugu doletela Kollárja usoda pesnikov, ki jih bolj slave, kot posnemajo, katerih pojav in osebni zgled sta večja in bolj življenjska kot lastno pesniško ustvarjanje. Tega dejstva ne ovrže niti ugotovitev, da so v slovenskih, srbskih in predvsem hrvatskih časopisih od 20. do 50. let 19. stoletja tiskali Kollárjeve pesmi v prevodu in izvorniku. Njihov izbor pa je bil slučajen, ni dokazoval nepremišljenega namena pa tudi ne bolj skristaliziranega odnosa do Kollárja. Vsi ti dokazi o zanimanju za Kollárja in njegovo delo sicer pričajo, da je v drugi četrtini 19. stoletja bil tudi na slovanskem jugu močan kult pesnika Slave hčere, vendar je šlo zgolj za kult, nikakor pa ne za življenjski zgled, ki bi spodbujal pesnike, da bi mu sledili.

O pravem literarnem vplivu Kollárjevega dela na južnoslovanske pisatelje je mogoče govoriti samo v zvezi s književno produkcijo hrvatskih ilircev. Dela teh pesnikov in pisateljev (Preradovića, Kukuljevića, Utješinovića, Bogovića i dr.) dolgujejo Kollárju v glavnem slovanski patos, manj pa obliko in način izražanja. Posebno mesto med njimi ima ustvarjalno delo Stanka Vraza, »Ilira iz Štajera«, in to tako v slovanskem kot v »ilirskem« (hrvatskem) jeziku. Če je v Vrazovih mladostnih delih, pisanih še v vzhodnoštajerskem narečju rodne pokrajine in pozneje celo v nekakem skonstruiranem vseslovanskem jeziku, Kollárjev vpliv docela jasen, je to očitno v zvezi z nekritičnim navdušenjem mladega Vraza za Kollárjev nauk v njegovem celotnem obsegu. Kollárjevega vpliva se tudi v svojem kasnejšem razvoju ni osvobodil, o tem pričajo tako njegova lastna priznanja (v korespondenci in ob drugih priložnostih) kot njegovo pesniško ustvarjanje v ilirskem jeziku in duhu in končno tudi vrednotenje samega Kollárja: »*Vy jeste vzájemost a národního slavjanského ducha nejlépe pochopili a v dělách svých vyrazili.*«¹⁷

Toda medtem ko v nekaterih mladostnih Vrazovih delih meji ta vpliv mnogokrat že na epigonstvo in gre Vrazov davek Kollárju tako daleč, da prevzema iz njegove poezije ne samo idejno vsebino in obliko soneta, ampak kar posamezne misli, pesniške podobe in celo češke besede, pa se v nadaljnjem razvoju Vraz postopoma osvobaja prevelike odvisnosti od Kollárjeve poetike in odkriva lastni individualni izraz in obliko.¹⁸ Kollárjev vpliv je seveda opazen tudi v najbolj slovečem Vrazovem delu, v štiridelnem ciklu *Djulabije*, ki po svojem osnovnem idejno umetniškem pojmovanju spominjajo na Kollárjevo *Slave hčer*. Tako kot pesnik *Slave hčere* povezuje tudi avtor *Djulabij* svojo ljubezen do ljubljenega dekleta z ljubeznijo do zaslužnjene domovine, v obeh se mešajo in prepajajo erotične prvine z domovinskimi; v obeh primerih čutita avtorja potrebo dodati k svojima stvaritvama v pojasnilo obsežen komentar. Toda kljub osnovnemu soglasju v koncepciji in kompoziciji, kljub temu ali onemu skupnemu motivu ali podobi so *Djulabije* samoniklo pesniško delo, v katerem se je uveljavila tako ustvarjalčeva narodna posebnost kot njegova lastna pesniška individu-

¹⁶ Prim. Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*. Knjiga I. *Književnost ilirizma*, Zagreb 1954, posebno 218—223.

¹⁷ Kollár v pismu Vrazu iz Pešte 4. 4. 1843. Prim. Milivoj Šrepič, *Kollárovi dopisi*, Viena 25 (1893) 351—354. Prim. tudi *Dopisy československých spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu Gajovi*, Praha 1923, 19.

¹⁸ Prim. Anton Slodnjak, *O Stanku Vrazu kot slovenskem književniku*, v knjigi *Stanko Vraz, Slovenska djela I—II*, Zagreb 1952. O Stanku Vrazu kot slovenskem pesniku, *Slavistična revija* 3 (1950) 65—90.

alnost.¹⁹ Pobude, prevzete od Kollárja, je Vraz preoblikoval v duhu domače literarne tradicije in po lastni pesniški zmožnosti, pri tem je v nasprotju s Kollárjem uporabil v umetniški zgradbi Djulabij predvsem bogastvo ljudske poezije. Oblika soneta, ki jo je uporabil Kollár, ni ustrezala njegovemu ustvarjalnemu namenu in okusu, glede na celotno ubranost pesmi se mu je morala zdeti tuja in neorganska prvina. V težnji po stilni in kompozicijski enostnosti si je Vraz zato raje izbral obliko krakovjaka, ki ga je poznal tako iz češkega pesništva (Lenger, Čelakovský) kot tudi neposredno iz zbirk poljske ljudske poezije. S tem je dosegel veliko večjo skladnost med vsebino in obliko kot Kollárjevo delo. In če je bila v zvezi s Slave hčerjo izrečena kritična sodba, da se namreč »Kollárju mešajo koncepti — filološko začne pesnikovati in pesniško filologizira«, je ostal Vraz v svojih Djulabijah vselej in povsod v polni meri pesnik.²⁰

5.

Če sedaj raziskujemo vzroke, ki so vplivali na to, da je na slovanskem jugu izzvalo Kollárjevo delo najprodornejši odziv prav pri Hrvatih, nam ne zadošča, če imamo pred očmi samo Kollárjevo delo. Subjektivni pogoji, ki jih je dajalo to delo v upoštevanjem Hrvatov, spoznanjem njihove problematike in s programom slovanske vzajemnosti, še niso mogli biti sami po sebi poročilo za tako intenzivno recepcijo. Ko bi bilo tako, potem bi moral biti Kollárjev vpliv največji pri Srbih, do katerih je pesnik Slave hčere in ideolog slovanske vzajemnosti gojil največ simpatij in razumevanja in jim je tudi v svojem delu med vsemi južnimi Slovani povestil največ pozornosti. Tudi dejstvo, da se je Kollár osebno poznal z Gajem in drugimi predstavniki ilirskega gibanja, samo po sebi ne more pojasniti bistva te recepcije. Glavni vzroki za njen obseg in intenzivnost so bili druge vrste. Do njihove ugotovitve pridemo, če razčlenimo konkretno zgodovinsko situacijo hrvatskega preroda v drugi četrtini 19. stoletja, torej v času, ko so se med Hrvati širile Kollárjeve misli in nazori. Odločilen faktor pri tem so bile aktualne družbene potrebe ilirizma in smotri, h katerim je bilo usmerjeno to gibanje.

V začetku 30. let 19. stoletja je bila prerodna situacija na Hrvatskem dokaj drugačna kot v domačem češko slovaškem okolju, iz katerega je raslo Kollárjevo delo in ki mu je bilo predvsem namenjeno. Bila pa je tudi drugačna kot v drugih predelih na slovanskem jugu, najsi so ti spadali k avstrijski državi ali ne (Srbi v kneževini). Zaradi celotne zaostalosti ekonomsko-socialnega razvoja na Hrvatskem, ki je bilo sestavni del ogrskih dežel habsburške monarhije, je vse do polovice 30. let tu potekal prerodni proces zelo počasi; jezikovno-literarni proces, izhajajoč iz njega, je do tega časa zaostajal tako za sodobnim češkim prerodom kot do neke mere tudi za srbskim in slovenskim. Šibkemu prerodnemu procesu je ustrezala tudi stopnja narodne zavesti pri Hrvatih. V 30. letih, ko so iz Kollárjevih spisov začeli k njim prodirati misli o veličini Slovanov in program slovanske literarne vzajemnosti, so stali

¹⁹ Prim. Karel Paul, *Jan Kollár a Stanko Vraz. Výroční zpráva c. a k. české realky pražské na Novém městě za školní rok 1909—1910*, Praha 1910, str. 3—12. Prim. tudi Branko Drechsler, *Stanko Vraz*, Zagreb 1910.

²⁰ Prim. František Bílý, *Korespondence a zápisky F. L. Čelakovského II*, Praha 1910. Izrek je iz pisma Čelakovskega K a m a r ý t u.

hrvatski buditelji pred nujnostjo, da si najprej šele ustvarijo jezikovne in literarne pogoje za lastno prerodno dejavnost, medtem ko so na Češkem, deloma pa tudi na Slovenskem in v obeh srbskih območjih, te rezultate (glede na ugodnejše pogoje zgodovinskega razvoja) dosegli v različni meri že po prizadevanju prejšnjih buditeljskih generacij. V takih okoliščinah, ko je bilo hrvatsko narodno gibanje še vedno v povojih, ko se je prerodno delovanje šele začelo razvijati na širši ljudski osnovi in ko je v začetnem navdušenju mladih ilircev bil njihov buditeljski program le malo izkristaliziran, so postali Kollárjevi nazori pomembna sestavina ideologije ilirskega gibanja. Slovanski patos Kollárjeve poezije in njegov program slovanske literarne vzajemnosti sta bila v pomoč potrebam hrvatskega preroda v takratni etapi njegovega razvoja. Predstava o številčni moči združenih Slovanov in o njihovem vzvišenem poslanstvu je pomagala ilirskim buditeljem premagovati občutek narodne šibkosti in je krepila njihovo narodno zavest in samozavest v času, ko je bil položaj ilirizma še dokaj negotov; Kollárjev program slovanske vzajemnosti, ki je upošteval samo en južnoslovanski »rod« in »jezik«, pa je opravičeval unifikacijska prizadevanja ilircev.

V zaostalih hrvatskih razmerah je tako Kollárjevo delo vplivalo še naprej samo s svojimi pozitivnimi stranmi, za ilirce je ohranilo predvsem domoljubno vzgojni in narodno spodbujevalni pomen, medtem ko je v domačem kulturnem prostoru (podobno kot v drugih razvitejših slovenskih okoljih) ta čas že začelo izgubljati aktualnost in prepričljivost. Skladno z novimi problemi in nalogami, ki jih je s seboj prinašal naprednejši štadij prerodnega procesa, so namreč začele tam čedalje bolj prihajati na dan nekatere nevarnosti po Kollárjevo dojetega slovanstva, iluzorne, nerealne poteze. In medtem ko je na Češkem in na Slovenskem razen tega prišlo do krize slovanske misli, ki jo je izzvala poljska novembrska vstaja, je bilo Kollárjevo delo zmožno med ilirci vzdrževati prvotno slovansko orientacijo v buditeljskem delovanju brez resnejših razpok tudi še po letu 1830.

Nič drugačna ni bila situacija v literarnem razvoju; medtem ko so se na Češkem in v Sloveniji že sredi 30. let pojavili posamezni poskusi (Prešeren, Mácha), da bi v poeziji zajeli subjektivno situacijo človeka, izpostavljenega sodobnim družbenim nasprotjem in življenjskim krizam, je bila pesniška produkcija ilircev, ki se je ravno v tem času šele začela uspešneje razvijati, po Kollárjevem zgledu in v njegovem duhu v celoti narodnopravno in vzgojno usmerjena.

Toda tudi v razvoju hrvaškega preroda je morala prej ali slej nastopiti situacija, ki je izsilila bolj kritičen odnos do Kollárja. To se je zgodilo takoj, kakor hitro so namesto zgolj jezikovno literarnega programa nastopili konkretni politični cilji. In res so se tudi med ilirci pojavili Kollárjevi kritiki. Na njihovem začetku je bil sam Gaj s svojim slovečim izrekom, ki smo ga že citirali. Tu so se seveda mogli uveljaviti tudi Gajeve osebni vzroki in občutki. Do načelne in prodorne revizije Kollárjevega slovanstva pa je prišlo šele v zvezi s Štúrovo odcepitvijo, ki jo je večina ilircev sprejela s soglasjem, če ne celo s simpatijami. Ta revizija kollarizma pa še ni pomenila (podobno kot pri Slovaki samih) popolnega nazorskega razhajanja s Kollárjem; o tem priča potek diskusij v ilirskem in slovaškem tisku v letih 1845—48.

Misli in nazori, ki so se oglašali v polemikah o upravičenosti Štúrovih emancipacijskih prizadevanj tako pri Slovakah kot pri njihovih pristaših na slovan-skem jugu, niso bili novi. V bistvu z istimi argumenti je že nekaj let poprej zagovarjal Prešeren (v korespondenci z Vrazom) svojo odločitev, da bo nada-ljeval tudi v neugodnih pogojih delo za slovenski prerod: za povzdigo sloven-skega jezika in literature. Do podobnih zaključkov kakor Prešeren in Štúr je prišel kasneje tudi Havlíček, čeprav je v politični praksi vztrajal še nadalje na stališču češkoslovaške in ilirske enotnosti. V znamenitem članku *Slovan a Čech* (iz leta 1846), ki je obračun s tradicionalnim kollárjevim pojmovanjem Slovanov in slovanstva, je jasno izjavil, da »*Slované, totiž Rusové, Poláci, Češi, Ilyrové atd. nejsou jedním národem*«, ampak vrsta samostojnih, samosvojnih narodov.²¹

Zgodovinska vloga Jana Kollárja v jezikovno literarnem prerodu južnih Slovanov je bila torej po marsikateri strani tehtna in pomembna. Kollárjeva pesniška in teoretična dela so skupaj z njegovim neposrednim vplivom na nekatere pomembne prerodne delavce prispevala k medsebojnemu zблиževanju Čehov, Slovakov in južnih Slovanov in so pogosto posegla tudi v njihov pre-rodni proces. Pri tem pa Kollárjev vpliv — tako ideološki kot čisto literarni — ni imel sam po sebi vselej pozitivnega, naprednega pomena, kot o tem priča njegova usoda v slovenskem okolju, kjer je bila Kollárjeva koncepcija slo-vanske vzajemnosti s stališča narodnostnega prizadevanja Slovencev dokaj problematična, celo naravnost škodljiva.

Obseg in značaj sprejema Kollárjevega dela, njegova intenzivnost in pomen so bili torej tudi na slovenskem jugu odvisni od dveh osnovnih faktorjev, natančneje povedano — od njunega medsebojnega soglasja: od *subjektivnih* pogojev, ki jih je vsebovalo samo Kollárjevo delo, predvsem pa od *objektivne* zgodovinske situacije v tej ali oni narodni skupnosti in njeni literaturi, h kate-rima je bilo usmerjeno Kollárjevo delo — od družbenih razmer znotraj te sprejemajoče literature.

Prevedla Božena Orožen

Gregor Kocijan, Jože Koruza, Matjaž Kmecl

Pedagoška akademija v Ljubljani
Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENISTIČNO LITERARNO ZNANJE NA ZAČETKU STROKOVNE POTI

Naš namen je bil, da bi s posebno anketo vsaj približno ugotovili pglavitna področja literarnozgodovinskega študija, ki jih študentje manj poznajo in ki bi jim zato morali v nadaljnjem vzgojno-izobraževalnem procesu na višji in visoki

²¹ Prim. *Karel Havlíček Borovský, politik a novinář* (Vybor z díla), Praha 1956, 32—33.